

Karbach Erika

A FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR SZOCIOLÓGIAI GYŰJTEMÉNYÉNEK 30 ÉVE (1973-2003)

VÁZLATOS TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS ÉS TERVEK A KÖZELJÖVŐRE

A FSZEK Szociológiai gyűjteménye 2003-ban ünnepelte fennállásának 30. évfordulóját. Az 1973-ban alapított Szociológiai dokumentációs osztály munkájában jómagam 1977-től vettem részt, 1989-től, mint az osztály vezetője. Ebben az írásban megkísérlem vázlatosan bemutatni azokat a tevékenységi köröket, amelyek az egyes korszakokra a legjellemzőbbek voltak. Elnagyolt korszakolással, évtizedhatárok szerint tekintem át az osztály történetét, s ez, mint utóbb kiderült, nem is visz olyan messze a valódi „korszakhatároktól.

1900-1919

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 2004-ben ünnepelte alapításának 100. évfordulóját. A könyvtár története már a kezdetektől összefonódott a magyar szociológia történetével. Első igazgatója, Szabó Ervin révén, aki az éppen születőben lévő új társadalomtudományi ágazat hazai úttörőinek egyike volt, a gyűjtemény is alapvetően társadalomtudományi-szociológiai irányba terelődött. Szabó Ervin a Városi Statisztikai Hivataltól és a Fővárosi Levéltártól megörökölt, Kőrösy József által gyűjtött statisztikai, demográfiai, közgazdasági, politikai, antropológiai, szociológiai és szociálpolitikai könyvanyagot fejlesztette tovább városi-közigazgatási célú szociológiai gyűjteménnyé. A „szociológia első magyar műhelye”, a Huszadik Század című folyóirat és az 1901-ben alapított Társadalomtudományi Társaság köré csoportosuló társadalomtudósok éppen a korabeli külföldi szociológiai irodalom megismertetését, az új tudományos irányzat népszerűsítését, elterjesztését, hazai meghonosítását tekintették egyik feladatuknak. (1.) A könyvtárban máig megtalálható a Huszadik Században ismertett magyar és külföldi szociológiai irodalom tekintélyes része, mely ajándékozás, vagy Szabó Ervin vásárlásai révén került be az állományba. A szociológia elődeinek tekintett társadalomtudósok, a filozófia klasszikusai, és a korabeli „új tudományt” művelő magyar és külföldi tudósok műveiből könyvtárunk Európa egyik legrégebb, elismert szociológiai gyűjteményévé vált.

Az utópista szocialisták, Adam Smith, Thomas Hobbes, Francis Bacon, Malthus, Proudhon, Lassalle, Bakunyin, Marx és Engels, August Bebel, Kari Kautsky, Comte, Herbert Spencer, Quetelet, William Sumner, Thorstein Veblen, John Stuart Mill, Durkheim, Halbwachs, Max Weber, Alfréd Weber, Werner Sombart, Georg Simmel, Tönnies, Robert Michels, és a szociológiatörténet többi klasszikus alkotójának korabeli munkái ma is felbecsülhetetlen értékű részét képezik a gyűjteménynek. Csakúgy, mint néhány korabeli külföldi folyóirat: a Max Weber szerkesztette Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik (előzményével együtt 1888-tól), az Annales de l'Institut

Internationale de Sociologie (1895-től), a Revue de l'Institut de Sociologie (1927-től), a Revue Internationale de Sociologie (1901-től), az American Journal of Sociology (1895-től), az Annals of the American Academy of Social and Political Sciences (1890-től), melyek közül több mind a mai napig jár könyvtárunkba. (2.)

A szociológia magyar művelői közül Jászi Oszkár, Leopold Lajos, Pikler Gyula, Somló Bódog, Varga Jenő, Braun Róbert, Madzsar József, Buday Dezső, Concha Győző, Geöcze Sarolta, Giesswein Sándor, a nemzetközi hírnű tudósok közül Lukács György, Hauser Arnold, Mannheim Károly, Polányi Károly, Szende Pál munkái a szociológiai gyűjteményrész védett darabjai.

1920-1949

A könyvtári gyarapítás szociológiai-társadalomtudományi irányultsága a két világháború között is lényegét tekintve megmaradt. Bár ekkor Magyarországon nem volt magát kifejezetten szociológiai nevező kutatás, Dékány István, Magyary Zoltán, Hajnal István, Györfly István munkássága mégis a szociológiai nézőpont érvényesítéséről árulkodtak. A 30-as évek falukutató, szociográfiai irányzatának képviselőit a magyar szociológiatörténet klasszikusaiként tartjuk számon, műveik korabeli kiadásai szinte hiánytalanul szerepelnek az állományban. (Erdei Ferenc, Jahn Ferenc, Kovács Imre, Féja Géza, Szabó Zoltán, Fülep Lajos, Kodolányi János, Darvas József, Illyés Gyula, Veres Péter, Németh László.)

1950-1970-ES ÉVEK

Az 50-es években „burzsoá áltudomány”-nak minősített szociológiában a 60-as évek végén és a 70-es évek elején megindult az újraintézményesülés folyamata. A 60-as években a már szisztematikusan folyó társadalomstatisztikai kutatásoknak otthont adó KSH mellé felzárkózott a szociológiai nézőpontú társadalomtudósokból toborzott MTA Szociológiai Kutatócsoport, mely először az MTA Filozófiai Intézetének égisze alatt működött, majd 1965-ben elnyerte az intézeti rangot és önállósodott. Egy-két éven belül több szociológiai profilú kutatóintézet jött létre, így az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja. Megkezdődött, majd fokozatosan terjedt a szociológia egyetemi oktatása, szociológiai tanszékek alakultak, és több más társadalomtudományi kutatóhelyen is megindultak a szociológiai jellegű kutatások. 1972-ben jelent meg először a tudományág hivatalos lapja, a Szociológia, az MTA Szociológiai Bizottságának folyóirata, melyet több más szociológiai tematikájú lap követett (Társadalomtudományi Közlemények 1971-, Kultúra és Közösség 1974-). (3.)

Ezzel a folyamattal párhuzamosan ment végbe a magyar könyvtári rendszer átalakulása, melynek működését 1968-ban egy a művelődési miniszter által kiadott utasítás szabályozta. Ez a jogszabály vezette be az országos szakkönyvtár fogalmát. A tudományági szakkönyvtárak kiválasztásakor az alapításunktól fogva következetesen vállalt szociológiai dokumentumgyűjtés miatt esett ránk a választás. Az 1976-os könyvtári törvény ill. annak végrehajtási utasítása a FSZEK központi könyvtárát – már nemcsak gyűjteménye, hanem az arra épülő magas színvonalú szakirodalmi feltáró munka alapján – a szociológiai

gia országos szakkönyvtárának jelölte ki. /Ez a feladatkör az 1997-es, a könyvtári ellátást szabályozó törvényben is megmaradt. (4.)/

1973 – az osztály megalakulása

Több mint 30 esztendővel ezelőtt, 1973. július 1-én jött létre a központi könyvtárban a Szociológiai dokumentációs osztály, mai nevén Szociológiai gyűjtemény. (Első vezetője dr. Remete László volt.) Az osztály megalakulása egyrészt beleilleszkedik a szociológia intézményesülési folyamatába, másrészt következménye az országos szakkönyvtári „ki-nevezésnek”. Hiszen a funkció ellátásához a központi könyvtárban szükség volt egy szakmai irányító, koordináló és szakirodalmi információs tevékenységet végző szervezetre. (Az osztály szervezeti helyét, szerepét és tevékenységi körét a mindenkori szervezeti és működési szabályzatok fogalmazták meg, legutóbb 2002-ben.)

A központi könyvtárban a szociológiai szakirodalmi, bibliográfiai tevékenység megelőzte az osztály megalakulását. Az osztály azokból az olvasószolgálatban dolgozó tájékoztató munkatársakból szerveződött, akik már addig is bizonyították társadalomtudományi érdeklődésüket, hozzáértésüket és jártasságukat a bibliográfia-készítésben. (Az osztály 4 fővel alakult meg, olvasóterme 6 férőhelyes, a kézikönyvtár 1.500 kötetes volt az induláskor.)

A szakbibliográfiák kora

Az 1960-70-es évek lényegében a szakbibliográfiák készítésének jegyében teltek. A magyar könyvtárügyben megsokasodtak a szakirodalmi és ajánló bibliográfiák, különösen az egymáshoz közel álló társadalomtudományok terén. Ebbe a folyamatba illeszkedett könyvtárunk bibliográfiai tevékenysége is. A szociológiai szakbibliográfiák forrása egyrészt a magyar kurrens, másrészt a magyar történeti, harmadrészt pedig a könyvtárba ül. az országba bekerülő külföldi szakirodalom volt.

1965-től könyvtárunk folyamatosan kiadta a szociológiai új szerzeményekből összeállított gyarapodási jegyzékeit. /Egyrészt nagyobb időintervallumokban összefoglalva „A Fővárosi Könyvtár 1958-1964 (...1965-1971, ül. 1972-1976) közötti szerzeményeiből. Szociológia” címmel, másrészt a gyors tájékoztatásra alkalmasabb füzetek formájában: „Újjonnan érkezett szociológiai művek jegyzéke” (1971-1980 között)./

1969-ben indult útjára (és 1984-ig élt) a Tematikus szociológiai kisbibliográfia sorozat, melyet a TIT Szociológiai csoportjának felkérésére, a TIT előadásorozatokhoz készített a könyvtár, s alig több mint 100 tételt tartalmazó, aktuális kérdések irodalmát összegyűjtő, ajánló bibliográfiákból állt.

1974 és 1980 között jelent meg egy másik tematikus sorozat, mely egyes aktuális társadalmi kérdésekhez, szociológiai kutatási témákhoz nyújtott ajánló bibliográfiát. Ilyenek pl. a családszociológiáról, a deviáns jelenségekről készült kiadványok. Ezek már egyrészt bővebb terjedelemben jelentek meg, (500 körüli bibliográfiai tétellel), alapvetően a külföldi szakirodalomra koncentráltak, és füzetenként eltérő módon nemcsak a saját, hanem a magyarországi nagyobb könyvtárak gyűjteményének anyagából is válogattak.

(„A cigányság társadalmi helyzete” című bibliográfia – mely az évek során folyamatosan, különböző sorozatokban jelent meg – a sorozat kiemelkedően fontos darabja, és a magyar szociológia történetét tekintve is úttörő jelentőségű volt!)

A magyar szociológia intézményesüléséhez és tudományos fejlődéséhez járult hozzá az a kezdeményezés, mely a magyar szociológia történetének forrásait kívánta feltárni, egy többkötetes bibliográfia segítségével. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának (később Intézetének) közös kiadásában, 1970-ben, még az osztály megalakulása előtt indult útjára a magyar szociológia történetének forrásait feltáró, nagyszabású, később akadémiai nívódíjjal kitüntetett bibliográfiai sorozat, a Magyar szociológiai irodalom bibliográfiája, melynek 1. kötete a Huszadik Század, a Munka Szemléje és a Szabadgondolat című folyóiratok repertóriumja volt. (További kötetek: 2. köt. Folyóiratok 1900-1919. Egyéb folyóiratok (1975.), 3. köt. Önálló kiadványok, 1900-1919. (1981), 4/A köt., Könyvek és folyóiratok, 1919 augusztus – 1929 december. (1986), 5. köt. Könyvek és folyóiratok, 1945-1948. június. (1977) Szerk.: Remete László.)

1972-ben jelent meg először könyvtárunk kiadásában a „Szociológiai Információ. A magyar nyelvű szakirodalom válogatott bibliográfiája.” Az impresszumon FSZEK Szociológiai csoport a felirat, a belső címlap szerint pedig a bibliográfiai gyűjtést a könyvtár Olvasószolgálatának és Bibliográfiai osztályának munkatársai végezték. A bibliográfia alapító szerkesztője Vágh Mária volt, aki a kezdetektől 1992-ig vezette a munkát.

A Szociológiai Információ című bibliográfia első füzetének bevezetője szerint a kitűzött cél nem lehetett a szakirodalom teljes feltárása, az évente megjelenő több mint 800 sajtótermékből mindössze 100 időszaki kiadvány és a könyvpiacon kerülő könyvek feltárására szorítkoztak. (A bibliográfia éves tételszámát nagyon hosszú ideig tudatosan 1700-1800 körül tartották a szerkesztők. 1985 és 2000 között már az anyag bősége miatt a 2000 körüli tételszám volt a jellemző.) A szerkesztők célul tűzték ki a magyar szerzők külföldi publikációinak regisztrálását (hungarika jelleg) (5.), és a kutatók igényeihez igazodva a tematikát kiterjesztették a szociológiával határos tudományterületek szociológiai vonatkozású anyagára is. Nemcsak a kutatói igényeket szándékoztak kielégíteni, hanem az ismeretterjesztés szempontja miatt a rövidebb, olvashatóbb tanulmányokat is felvették, sőt tekintettel akartak lenni arra is, hogy ugyanakkor a publikációnak a könnyebben, több könyvtárban elérhető variánsát helyezték előtérbe a szerkesztés során. Közöltek könyvismertetések – de csak a legfontosabb társadalomtudományi lapokból. Majd később a legfontosabb vitákat is felgöngyölítették. A bibliográfia szerkesztésének kialakításához a témaköröket az akkor legkorszerűbb nemzetközi szociológiai bibliográfiától, az UNESCO és az International Committee for Social Science Information and Documentation által kiadott International bibliography of sociology-tól kölcsönözték, (mely egyébként már 1959-től járt könyvtárunkba). A tárgyszavazáshoz figyelembe vették az ebben a bibliográfiában használt szakszókincset, kiegészítve azt a magyar társadalmi viszonyokat leíró, ül. a magyar szaknyelvben honos fogalmakkal. (A nemzetközi bibliográfia egyik szerkesztője egyben a szociológiai és egy későbbi kulturális teaurusz megalkotója, Jean Viet volt.) Ezzel a nemzetközi bibliográfiával később munkakapcsolatba is került az osztály, hosszú éveken keresztül – az 1988-as tárgyévig -

a magyar szociológiai irodalom reprezentatív anyagát osztályunk küldte meg a szociológia nemzetközi bibliográfiájának.

Ebben a kis összefoglalóban felsoroltuk minden olyan lényeges elemét ennek a nyomtatásban utoljára 1989-es tárgyévvel megjelenő, később CD-ROM-on, jelenleg online adatbázisként SzocioWeb néven máig továbbélő bibliográfiának, amely az évek során fontos jellemzője maradt. (6.)

A jegyzékek, bibliográfiák összeállításában a Szociológiai dokumentációs osztály tagjain kívül könyvtárunk szerzeményezési és olvasószolgálati osztályainak a szociológia iránt érdeklődő munkatársai jeleskedtek. Immár beteljesítve az akkori könyvtári törvény egyik országos tudományos könyvtárektől elvárt feladatát, a szakirodalmi információgyűjtést, -feldolgozást és -szolgáltatást. Ez lett az alappillére országos szakkönyvtári tevékenységünknek a szakterületen tevékenykedő más könyvtárakkal folytatott kooperáció, és a központi szolgáltatásokban való részvétel mellett.

A 60-as 70-es évek nagy kihívása volt a könyvtárak számára, hogy az országba bekerülő, drága valutáért megvásárolt, külföldi dokumentumkincsről tájékozódjanak, és szakkönyvtári körönként egyeztessenek a külföldi rendelések terén. Ezt volt hivatva szolgálni a Külföldi könyvek központi címjegyzéke, melynek szociológiai szakjelzetű könyveit nyilvántartottuk, és ezt szolgálta a hazánkba járó szociológiai jellegű lapok lelőhely-jegyzékének összeállítása, és az erre alapozott, rendelést egyeztető értekezletek megszervezése.

1971-ben indult meg a Tájékoztató külföldi szociológiai folyóiratokról c. tartalomjegyzék szolgáltató, gyorstájékoztató kiadvány, mely 1987-es megszűnéséig, az ország minden jelentős szociológiai vonatkozású folyóiratáról évi 12 füzetben, meglehetősen naprakészséggel adott információt a külföldi szakirodalom hiányával küszködő kutatói rétegnek.

1980-AS ÉVEK

A 80-as években tovább folytatódik a történeti és a kurrens magyar irodalom bibliográfiai feltárása. Megjelenik A magyar szociológiai irodalom bibliográfiájának 3. kötete, mely lezárja az 1900-1919 közötti periódus forrásainak feltárását, és 1986-ban, a 4./A kötetben együttesen jelenik meg az 1920-1929 közötti szociológiai irodalom összes dokumentuma.

A történeti feltárás gyümölcse két új sorozat, a „Szociológusok. Személyi bibliográfiák” sorozatban két nemzetközileg is fontos életmű válogatott bibliográfiai forrásait adtuk közre (Polányi Károly, Mannheim Károly), majd a 80-as évek közepétől megindítottuk a terjedelmesebb kötetekből álló „Magyar szociológiatörténeti füzetek” sorozatot, mely eleinte az életmű-bibliográfiák folytatásaként Szende Pál és Polányi Károly kibővített biobibliográfiáját adta közre. (Bóna Márta gondozásában, az életművek szkeptikus kutatóinak közreműködésével). A sorozat utolsó tagjaiként, az 1989-90-es évre átnyúlóan, a belső anyagi és személyi források beszűkülésével, az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetével közösen, Saád József szociológiatörténész szerkesztésében jelent meg a Magyar Társadalomtudományi Társaság Társadalomtudomány című folyó-

iratának, ill. a Magyar Szemlének, a magyar konzervatív tudományosság vezető lapjának a repertórium. (Sajnos a sorozat több bibliográfiája maradt kéziratban, ill. kiadását más kiadóknak engedték át.)

SZÁMÍTÓGÉPES SZOLGÁLTATÁSOK A TEVÉKENYSÉG KÖZÉPPONTJÁBAN

A 80-as években a bibliográfiai tevékenységen kívül a szolgáltatásra helyeződött a hangsúly. A láthatáron megjelent a számítógép, mely forradalmasította, de a kezdetekben le is lassította az információ-feldolgozást. Elsősorban a gazdasági helyzet miatt nagyobb jelentőségűvé vált az országba egyre drágábban és egyre szűkösebb választékban bekerülő külföldi szakirodalom kiaknázása. A szaktájékoztatást a belterjesség és az önellátásra törekvés jellemezte. A külföldön már számítógépes technikával működő nagy nemzetközi adatbázisokhoz nem volt hozzáférés a társadalomtudományok területén. Azokat nyomtatott formában rendeltük. (Sociological Abstracts, Bulletin Signaletique. Sociologie, Current Contents).

A szociológiai dokumentumbázis és információszolgáltatás helyzetéről és fejlesztéséről előterjesztés készült, melyet az MTA-n belül létrejött Tudománypolitikai Bizottság Társadalomtudományi Információs Munkabizottsága (TIM) 1979-ben vitatott meg. (7.)

Az előterjesztés megállapította, hogy: „a FSZEK az utóbbi 10 évben határozott lépéseket tett a szakirodalmi tájékoztató munka kialakítása és szélesítése irányába”, bibliográfiai szolgáltatásai valós igényeket elégítenek ki, és, hogy „a szociológia újabb gyors térhódítása, új intézmények létesítése, a kutatógárda növekedése, az igények differenciáltabbá válása parancsolóan megköveteli a szakirodalmi tájékoztatás fejlesztését”, új, korszerű szolgáltatások kialakítását. Az egységes társadalomtudományi információs adatbázis kiépítésére létrehozott alpból a könyvtár 1982-ben kapott nagy összegű támogatást, melynek segítségével megkezdődhetett az új, immár számítógépes információs feldolgozásra alapozott szolgáltatás kialakítása.

A szolgáltatás hosszantartó és buktatóktól sűrűn tarkított előkészítése két évig elhúzódt, mígnem 1984-ben beindult a külföldi szociológiai könyv- és folyóiratanyag analitikus feldolgozásán alapuló, kutatóintézeteknek, kutatóknak szánt előfizetéses referátumszolgáltatás (SDI-szolgáltatás). (8.) Ezt az egyébként rendkívül igényes, többnyire szociológusok által írott referátumokra alapozott, majd később az új szociológiai könyvek tárgyszavazásával és másolatszolgáltatással kibővített szolgáltatást a technikai kapacitás (egy Floppymat elnevezésű mikroszámítógép) elégtelensége miatt át kellett szervezni, az elavult technikát és szoftvert újabbra kellett cserélni. 1987 folyamán egy IBM PC beállítása és a TEXTAR adatbázis-kezelő rendszer céljainkra történt adaptálása után 1988-ban indult meg a feldolgozó munka az új rendszer szerint.

Míg a Floppymat gépen végzett számítógépes fejlesztés elsősorban az idegen nyelvű referátumszolgáltatás alakulásával, addig a TEXTAR fejlesztése a magyar szociológiai irodalom feldolgozásával nőtt össze. A számítógépes fejlesztés a külföldi szociológiai információszolgáltatással indult és fokozatosan áterjedt a magyar szociológiai feldolgozásra, s végül a Szociológiai Információ című bibliográfia számítógépes előállításába, adatbázissá szervezésébe torkollott.

A szolgáltatások piacosítása

Az 1980-as években a külföldi referátumszolgáltatás beindításával tanúi lehettünk egy hosszabb ideig fennmaradó szempont érvényesülésének: kezdetét vette a szolgáltatások piacosítása.

A feldolgozott szakirodalmi információt különböző csomagokban, különböző áron kínálva hirdettük meg az egyes években. Az éves jelentések is tükrözik, hogy fontos szemponttá kezdett válni, hogy mit, mennyiért kínálunk, ill. mit mennyiért vesznek meg, áremeléskor csökkennek-e a bevételek, stb. Eleinte szolgáltatásként csak a külföldi referátumszolgáltatást kínáltuk. Később extra szolgáltatásként adtuk ehhez az összes rendelkezésünkre álló egyéb forrásból végzett irodalomkutatást bizonyos kiemelt, a szociológiai kutatást leginkább érdeklő témákból. A magyar irodalom számítógépes feldolgozásának felzárkózásával pedig, komplex szolgáltatást hirdettünk a magyar és külföldi irodalomból egyaránt, évente kevésbé változó tarifákkal. (A Cigány Kutatásokat Koordináló Tanács felkérését egy komplex témafigyelő szolgáltatás megrendelésére a könyvtárunk által a 70-es évek óta szisztematikusan és kiemelten végzett – Hiripiné Vágh Mária nevéhez fűződő – cigány témájú bibliográfiai feltárás, ill. az osztály akkori vezetőjének, Báthory Jánosnak szenvedélyes elkötelezettsége alapozta meg a cigányság társadalmi helyzetének feltárásában. Báthory János a rendszerváltás évében vált meg osztályunktól, s 1989-től a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárságon kezdte meg pályafutását.)

A 80-as évek folyamán átlagosan mindössze 30 megrendelője volt a szolgáltatásnak - a nagy kutatási főirányok (Társadalmi beilleszkedési zavarok kutatási főirány, Cigány Kutatásokat Koordináló Tanács) rendelték meg kutatóiknak a témafigyelést, ezen kívül tanszékek, könyvtárak és egyéni kutatók tartoztak a megrendelők körébe. A bevételekkel egyébként sikerült fenntartani a feldolgozás személyi költségeit. Igazság szerint a magyar szociológiai-társadalomtudományi kutatás soha nem tudta volna szolgáltatásunkat pusztán kutatásra szánt pénzüsszegeiből fenntartani. A csodával határos, hogy anyagilag a külföldi szakirodalmi szolgáltatás így is többnyire önfenntartó volt. (A bevételek az évek során nagyon különböző nagyságrendűek voltak, a 200 eFt-tól a 600 eFt-ig terjedtek.)

Az előbb elmondottak alapján láthatjuk, hogy a 80-as években magyar és külföldi adatbázisaink különböző tematikával, eltérő szoftverrel és tárgyszókésszettel készültek, s ez nehezítette a szolgáltatás egységesítését. 1989 folyamán teremődött meg a lehetősége az egységes alapokon nyugvó magyar és idegen nyelvű szociológiai szakirodalmi feldolgozásnak és szolgáltatásnak, mely ettől kezdve kiemelt helyet kapott a Szociológiai dokumentációs osztály munkájában.

1990-ES ÉVEK

1989 a rendszerváltás éve, és a politikai fordulat a 90-es évek elejére fordulatot hozott a tudományos kutatásban és a könyvtári életben egyaránt. A tudományos és a kulturális szféra finanszírozási gondjai, a tudomány és a felsőoktatás intézményrendszerének teljes átszerveződése, a könyvtári rendszer átalakulása együttesen nehéz helyzetbe sodorta

és váratlan kihívások elé állította az osztályt. A szakirodalmi szolgáltatások piaca jó időre beszűkült, elapadtak a kutatási projektek és az egyes kutatók forrásai, könyvtáron belül csökkent az – elsősorban a külföldi irodalom vásárlására, folyóiratok előfizetésére fordítható – keret.

AZ OLVASÓFORGALOM UGRÁSSZERŰ NÖVEKEDÉSE

A felsőoktatás liberalizálása, a szociológia elterjedése a felsőoktatásban ugrásszerű növekedést eredményezett az egyetemi hallgatók létszámában. (A szociológia átvette az „ideológiai tantárgyak” szerepét.) 1990-1996 között szinte minden második évben megkétszereződött a szociológiai szakolvasóterem olvasóforgalma, és a nagyobb férőhely híján 2000 kötetes kézikönyvtár könyveinek és folyóiratainak forgalma is exponenciálisan nőtt. Az olvasótermi szociológiai szaktájékoztató igénybevétele az 1995-1998 közötti években nőtt kétszeresére, melyet egy olvasótermi számítógép beállítása, a saját és az egyre szaporodó egyéb, CD-ROM-on elérhető adatbázisok használata idézett elő. (A szociológiai olvasóterem 1997-ben egy kisebb szobával bővült, ami enyhítette az akkorra már kétszeresére nőtt helyben olvasói forgalmat.) (9.)

Az olvasó- és dokumentumforgalom, így a helyben olvasható dokumentumok forgalmának növekedése együtt járt a dokumentumok rongálódásával, elveszésével, s ez a folyamat a forgalom további növekedésével mind a mai napig tart. (A forgalom növekedése és az olvasói, tanulási szokások megváltozása elindított egy szintén máig ható folyamatot, a másolat-szolgáltatás egyre növekvő igénybevételét, ill. később az új könyvtárban – az önálló másolást.)

A forgalom váratlan növekedését 1996-ban és egy kontroll vizsgálat keretében 1997-ben egy – Nemzeti Kulturális Alap (NKA) által támogatott pályázat segítségével – a központi könyvtárban lebonyolított felmérés vizsgálta, mely a szociológiai témájú dokumentumok használatára és használóira irányult. A vizsgálat megállapította, hogy a könyvtár dokumentumforgalmának 21-34%-a (a másolásokat is beleértve) szociológiai-társadalomtudományi vonatkozású, és e dokumentumok használóinak döntő többsége, 60-80%-a egyetemista, főiskolás, lakóhelyét tekintve pedig a többség budapesti lakos. (Kb. 13% vidéki használó volt a szakterületen.) (10)

KÜLSŐ TÁMOGATÁSOK

Ebben a forrásszegény korszakban, 1991-től egészen 1998-ig szinte a kezdetektől lehetett számítani külső támogatásokra. A szerzeményezésben a Sabre, a Soros, a Volkswagen, és egyéb alapítványi támogatások, a könyv- és folyóirat-ajándék ill. diszkont akciók valamelyest segítettek a legdrágább külföldi szakirodalom beszerzésében. A magyar szociológiai szerzeményezésben nagy érvágás volt az 1994-es kötelempéldány törvény, melyben lényegében elvesztettük azt az addigi jogunkat, ami országos szakkönyvtárként addig megilletett bennünket a szociológia területén.

Osztályunk a legtöbb támogatást az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) Szociológiai kuratóriumának és az NKA Könyvtári kuratóriumának köszönhet. Az NKA

Könyvtári kuratóriumától összesen, a millenniumi CD verziót is beleszámítva 1992 és 2000 között 1,5 milliót kaptunk. Az OTKA könyvtár támogatásából sikerült beszerezni 1993-ban a Sociofile című nemzetközi adatbázist.

Az OTKA-tól 1992-1996 között kurrens magyar adatbázisunkhoz, a számítógépes problémák okozta lemaradások pótlására kaptunk egy nagyobb összeget, majd az 1997-2000 közötti négy évre csaknem 3 millió Ft-ot az adatbázis CD ROM-os verziójának előkészítésére és kiadására. Ezek rendkívül jelentős összegek voltak akkortájt, a szociológiai zsűri a nagyszabású empirikus kutatásokra ítélt csak meg ilyen nagyságrendű összeget. A Magyar Szociológiai Társaság és az OTKA szociológiai kuratóriuma kiemelt támogatásának számított ez mindkét alkalommal.

Az anyagi támogatáson kívül több ízben élvezhettük a szociológus-társadalom, a Magyar Szociológiai Társaság szakmai segítségét. 1995-ben az MTA Szociológiai Bizottsága beszámolót készített az MTA országgyűlési jelentéséhez a hazai szociológia diszciplináris helyzetéről, melyben az országos szociológiai szakkönyvtár akkori problémáit híven tolmácsolta. (11) 1996-ban a Magyar Szociológiai Társaság tagjai publikációs jegyzékük megküldésével nyújtottak segítséget adatbázisunk építéséhez, több száz, addig regisztrálatlan tétellel gyarapítva azt.

AZ INFORMATIKAI FEJLESZTÉS BUKTATÓI

Az 1990-es években az informatikai fejlesztés nem hozta meg a kívánt mértékű javulást az információ-feldolgozásban és szolgáltatásban. Különösen a 90-es évek elején volt megbízhatatlan a számítógépes háttér, a hardver és szoftver hibák miatti folytonos leállások, s több ezres tételszámú adatvesztések tették bizonytalanná a mindennapi munkát. Az ebből a korszakból származó éves munkajelentések mindegyikében külön fejezet szól a számítógépes problémákról, és az ezek okozta veszteségekről. Ez a helyzet 1995 körül valamelyest javult, és lehetővé vált a zökkenőmentes napi rutin feldolgozó munka.

Nyilvánvalóvá vált, hogy az egy munkahelyes, lokális gépen történő adatfeldolgozás egyre nehezkesebbé teszi a munkát. Az egyetlen gépen végzett cédulaszolgáltatás, adat-rögzítés és kiadványkészítés kölcsönösen hátráltatta egymást. Ezért már 1995-ben felmerült egy azóta is örökzöld téma: az éppen használatos integrált szoftver – akkortájt a TEXTLIB – analitikus moduljának elkészítése, és a szociológiai adatbázisnak a központi könyvtár számítógépes hálózatához való kapcsolása. Ez akkor nem valósult meg. Illetve az 1994-1998 között már halódó külföldi szociológiai szakirodalmi feldolgozásunk akkor szűnt meg teljesen, amikor a külföldi szociológiai adatbázist tartalmazó számítógépet a hálózatra csatlakoztatták. (A közeljövő tervei között szerepel a külföldi könyvek tárgyszavazásának és válogatott analitikus feltárásának újraélesztése.)

A CD-ROM-ON ELÉRHETŐ ADATBÁZISOK ELTERJEDÉSE

A szakirodalmi szolgáltatások terén éppen sikerült a magyar és külföldi szolgáltatás egységes keretét kialakítani, külföldi adatbázisokkal kiszélesíteni, amikor a számítógépes problémák és az ebből eredő, adatfeldolgozásban történő lemaradások miatt adatbázisaink már egyre kevesebb adattal bővültek.

1992-ben meghirdettük az adatbázisok floppyn történő szolgáltatását a TEXTAR adatbáziskezelő tulajdonosai számára, melyek elsősorban a megyei és városi könyvtárak köréből kerültek ki. A teljes adatbázis szolgáltatása – sok technikai zökkenővel, de végülis egyre növekvő számú előfizetővel 1998-ig működött -, majd a magyar adatbázis első, kurrens anyagot is tartalmazó, CD-ROM-os változatának megjelenésével okafogyottá vált.

A kutatók és kutatási programok által előfizetethető témafigyelés a tudományos kutatás hosszasan bizonytalan helyzetével lényegében elvesztette piacát. 1995-re ebből a megrendelői körből szinte teljesen eltűntek az éves előfizetők, és maradtak az egyes témára orientált, egyszeri lekeresések, melyek száma az olvasótermünkben is használható, ül. a megyei és városi könyvtárak nagy részében is elérhető adatbázis megjelenésével tovább csökkent.

A 90-es évek technikai újdonsága a szakirodalmi tájékoztatásban és szolgáltatásban minden kétséget kizáróan a CD-ROM volt! A könyvtárunkba az 1960-as évektől járó Sociological Abstracts nyomtatott verzióját felváltandó 1993-ban sikerült beszerezni ennek a számunkra legalapvetőbb nemzetközi adatbázisnak a CD-ROM verzióját, a Sociofile-t.

(A korszak szűkösségére oly jellemző módon technikai okok miatt a saját olvasótermi gépünkön egy ideig nem tudtuk használni, csak egy, a Soros Alapítvány támogatásával könyvtárunkban otthont kapott Amerikai továbbtanulási központban működő, CD-t is olvasó számítógépen.)

Az első CD-ROM-okat egyre több követte a szolgáltatásban és a tájékoztatásban egyaránt – (Pressdok, MNB, NPA ül. a külföldiek FRANCIS – a Bulletin Signaletique CD-ROM változata, majd a német WISO.)

SAJÁT CD-ROM ELŐÁLLÍTÁSA

Kézenfekvőnek látszott, hogy mi is az akkor legkorszerűbb, CD-Rom technikát vegyük igénybe adatbázisunk terjesztésére.

A Szociológiai Információ c. bibliográfia CD-ROM változatának kiadására, mint már fentebb is említettük, pályázati támogatások segítségével került sor. „A magyar szociológia 25 éve (1972-1996.) Szakirodalmi bibliográfia CD-ROM-on” című pályázatunkra az OTKA az 1997-2000 közötti 4 évre 2.773 eFt-ot szavazott meg, A magyar szociológia 30 éve (1970-2000) című, angol verzióval is ellátott millenniumi CD projektre a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától (NKÖM) további 470 eFt-os összeget kaptunk.

Pályázatunk célja kettős volt. Az egyik, hogy az osztályon 1972 óta folyó bibliográfiai feltáró munka eredményét korszerű, könnyen kezelhető és terjeszthető adathordozón adjuk közre. A másik, hogy az integrált könyvtári szoftver bevezetése előtt adatbázisunkat változatlan formában „átmentsük”.

A CD gyártója, az ARCANUM Databases lett. ARCTIS for Windows nevű szoftverjüket már akkor több népszerű adatbázis használta. (MNB, Pressdok, NPA) Az adatbázis retrospektív anyaggal történő feltöltése, a szerkesztés, a szoftver alkalmazása célja-

inkhoz, a Súlyó elkészítése, a tezausz fejlesztése és az angol nyelvű változat kidolgozása munkaidőn kívüli, pályázati feladat volt.

A pályázatok segítségével 1998-2001 között, különböző tárgyév intervallumban (1984-94, 1980-1998, 1977-1999, ill. 1970-2000) jelentek meg a CD-ROM-ok. Eleinte csak retrospektív, később kurrens anyagot is tartalmazva, folyamatosan nagyságrendileg emelkedő tételszámmal. 1997 elején, a CD-munkálatok kezdetén adatbázisunk az 1987-1996 közötti 10 évre vonatkozóan kb. 40.000 tételt tartalmazott. A négy év alatt csaknem 100.000-re emelkedett a tételszám. A millenniumi CD anyagát az 1970-1971-es, újonnan feldolgozott tárgyévek anyagával is kibővítettük. Ezzel a CD több mint 30 év magyar szociológiai termését reprezentálta.

Az adatbázisban a bibliográfiai tételek – folyóiratcikkek, cikksorozatok, monográfiák és többkötetes művek – minden lényeges adata külön-külön vagy bármely kombinációban visszakereshető. A téma szerinti kereséshez a szociológiát és határterületeit lefedő témakörök, vagy a részkérdésekre utaló tárgyszavak (tezausz) nyújtanak segítséget.

Ez a bibliográfia nemcsak a hazai szociológia teljes termését adja közre, hanem annál a kezdetektől többre vállalkozott. Egyrészt a szociológia interdiszciplinaritása miatt a hazai társadalomtudomány fejlődését is reprezentálja. Jól egészíti ki a társadalomtudományi részterületeken eddig készített bibliográfiákat (pedagógia, közgazdaságtudomány).

Másrészt hungarika jellegénél fogva gazdag magyar vonatkozású nemzetközi szakirodalmi anyagot tartalmaz. Regisztrálja a magyar szerzők külföldi publikációit, a hazai idegen nyelvű szakirodalmat, külföldi szerzők magyar vonatkozású, itthon vagy külföldön publikált írásait. A bibliográfia ennél fogva igen gazdag idegen nyelvű anyagot is tartalmaz (kb. 10%).

Az idegen nyelvű keresést szolgálja, hogy az anyag visszakereshető a dokumentumok nyelve szerint, utal az idegen nyelvű rezümék meglétére ill. a magyar cikkek idegen nyelvű címfordítását is közli.

A Magyarország iránti növekvő külföldi érdeklődés miatt és a magyar szociológia nemzetközi népszerűsítése érdekében készült el a CD angol nyelvű keresőfelülete. Ezen angol nyelvű tárgyszavakkal, az idegen nyelvű címeiből vett címszavakkal is lehet keresni. A keresést angol nyelvű Help segíti. A CD-nek ez a „kísérleti” angol nyelvű verziója nagyon sok kiegészítésre, fejlesztésre szorult, a fejlesztést az utolsó megjelent, ú. n. „millenniumi CD”-n hajtottuk végre, és egy válogatott szakirodalmi anyag angol nyelvű kivonatainak digitalizált, teljes szövegével egészítettük ki. (A Szociológia ill. a Szociológiai Szemle. A magyar Szociológiai Társaság folyóirata valamint a Replika című folyóiratok angol kivonataival.)

(A CD-t a FSZEK többi adatbázisával közös CD-ROM-on adtuk ki évi egyszeri frissítéssel. Vásárlói oktatási intézmények, kutatóintézetek és könyvtárak voltak.) (Az OTKA Minősítő bizottságától pályázatunk eredménye kiváló minősítést kapott.)

2000-2004 – ÚJKÖNYVTÁR, ÚJ KÖRÜLMÉNYEK

Az új évezredbe való átlépés szimbolikusan egybeesett a központi könyvtár épületének rekonstrukciójával és informatikai fejlesztésével. Az új környezet, a korszerű technikai, infrastrukturális és informatikai feltételek perspektivikusan minőségi fejlődést tettek lehetővé az információfeldolgozás és -szolgáltatás terén, s az új lehetőségek mellett újra kellett fogalmazni a könyvtár, s benne a Szociológiai gyűjtemény feladatait.

A leglátványosabb változás természetesen a külsőségekben, az olvasóterem nyújtotta lehetőségekben, a kézikönyvtárban és ezzel összefüggésben, a helyben végzett szak-tájékoztatásban következett be. (12)

A SZOCIOLÓGIAI KÉZIKÖNYVTÁR ÁTALAKULÁSA

A szociológiai kézikönyvtár megalakulása óta kis túlzással az egész épületet bejárta. Mindig az éppen rendelkezésre álló térhez kellett igazítani a kihelyezett állományt. Az osztály megalakulásakor egy 40 m²-es, pici szoba adott otthont a gyűjtemény munkatársainak és a 6 kutató befogadását lehetővé tevő „olvasóteremnek”, melynek polcain maximum 1.500 kötetet lehetett elhelyezni. A folyamatos költözésekkel a 80-as évekre megszűnt a kényszerű társbérlet a munkatársak és az olvasók között, az olvasói ülőhelyek száma is növekedett némileg, a kézikönyvtár elérte a 2.000-2.500 kötetet. Igazi szakolvasóteremmé azonban a szakmai folyóiratok kihelyezésével, majd később a tájékoztató adatbázisok „szerény” elérhetőségével vált.

2000 folyamán a rekonstrukció első szakaszában egy kb. 50 m²-es területről, egy 2.500 kötetes, 200-féle folyóiratot kínáló, egyetlen lokális olvasói, és egyetlen, szintén lokális szaktájékoztatói számítógéppel kellett egy 20 m²-es területre beköltözni, s ezzel egyidejűleg kellett kidolgozni a végleges, több mint 200 m² alapterületű, 40-50 férőhelyes, több, nem összefüggő térből álló olvasói tér szakmai koncepcióját és berendezési tervét. Általános szempont volt, hogy a gyakran használt raktári anyag – beleértve a folyóiratokat is – minél nagyobb része kerüljön a szabadpolcos terekbe, így az olvasótermekbe is. A szociológiai kézikönyvtár kialakításánál az volt a célunk, hogy a referenz eszközök mellett a legfontosabb, és elsősorban a legnagyobb használói réteg, a diákok által leggyakrabban keresett magyar szociológiai állomány minden reprezentatív művét kihelyezzük, így alakult ki a több mint 7.500 kötetes olvasótermi állomány, mely az olvasóterem 2000. szeptemberi megnyitása óta az évek során még tovább duzzadt. A szakolvasóteremben 0-9-ig minden szakcsoportot megtalálunk, de természetesen a törzsanyagot a 301-es szak speciálisan általunk továbbosztott szakcsoportjelzettel ellátott könyvanyaga képezi. A szociológiai olvasóterem fölé nyúló galérián helyeztük el a szociológiai és a szociológiával határos szakterületek folyóiratait. A szociológusok és szociológiát hallgatók által leggyakrabban használt, és a legtöbb szociológiai témájú cikket tartalmazó, magyar adatbázisunkban szinte teljességgel feldolgozott szociológiai és társadalomtudományi folyóiratok kurrens példányain kívül visszamenőleg is kihelyeztük a legfontosabb magyar és külföldi folyóiratokat. A könyvtár egészének szabadpolcos állományából kiemelt, a többitől eltérő szintre kihelyezett szociológiai állomány koncepciója

nem vált be, jelenleg a kölcsönözhető szociológiai állománynak ez a 10 000-es nagyságrendű része a többi szakkal egy térben található.

A SZAKTÁJÉKOZTATÁS ÁTALAKULÁSA

Megváltozott az olvasótermi tájékoztatás is, hiszen az addigi két lokális számítógép helyett a szociológiai folyóirat-galérián négy, a szociológiai olvasóteremben pedig hat multimédiás gép áll az olvasók rendelkezésére. Ezekben a Corvina katalóguson kívül a legfontosabb magyar CD-s adatbázisok váltak elérhetővé. Az olvasó saját lekereséseit térítés fejében kinyomtathatja vagy lemezre mentheti.

A külföldi szakirodalmi tájékoztatásban eleinte a legfontosabb nemzetközi szociológiai adatbázisok 90-es években bevált CD-ROM változata volt elérhető, majd 2003-tól ü. 2004-től online előfizetéssel bocsátjuk ezeket az olvasók rendelkezésére. A Sociofile CD ü. Sociological Abstracts (online CSA), a WISO III és a FRANCIS CD-ROM, a legfontosabb nyelvterületek szociológiai irodalmát fedik le. 2002-től húzódik az Elektronikus Információ Szolgáltatás (EISZ) bevezetése könyvtárunkba, mely gyűjteményünk használói számára, elsősorban a Web of Science, benne a Social Science Citation Index elérését jelentené. 2003-ban nyertes pályázatunk révén jelentős hardverfejlesztést hajtottunk végre nagyobb teljesítményű gépek beállításával. 2005-től lesz elérhető a Szociológiai olvasóteremben az EBSCO, és a gyűjteményünk által előfizetett International Bibliography of the Social Sciences, mely eddig is végigkísérte szaktájékoztatásunk történetét.

A szaktájékoztatásban természetesen már a 90-es évek közepe óta egyre növekvő mértékben használjuk fel az Internet adta lehetőségeket, az olvasóterem olvasói gépein való közvetlen elérésre azonban csak 2004-től nyílt lehetőség. (Eleinte hardver és hálózati, később informatikai biztonsági okokból.)

Az új könyvtár 2001-es megnyitása után nyilvánvaló vált az olvasóforgalom soha nem látott mértékű növekedése. A Szociológiai olvasóterem olvasóforgalmának adatait az új könyvtár sajátosságai miatt lehetetlen volt mérni, de a dokumentumforgalom és a tájékoztatási kérdések szisztematikus regisztrálása alapján mondhatjuk, hogy 2004-ben csaknem 33 000 dokumentumot forgattunk meg, és kb. 1100 érdemlegesebb tájékoztató kérdésre válaszoltunk, s ez utóbbi a 2003-ban mért adatoknál 37%-kal több.

A BIBLIOGRÁFIAI FELTÁRÁS VÁRHATÓ ÁTALAKULÁSA

Az új könyvtár szinte mindenképp más nagyságrendet, más tempót, más igénybevételt diktál. Nemcsak az olvasóforgalom lett ugrásszerűen nagyobb a réginél, egyre növekszik a feldolgozandó, átnézendő, megrendelendő, pótlendő, selejtezendő dokumentumok száma. Az Országos Dokumentumellátó Rendszerben (ODR) regisztrált könyvtárközi kérések megnégyszereződtek, s ezek fele társadalomtudományi-szociológiai jellegű. Az internetes „tág világ”-ban lényegesen intenzívebb a tájékoztató munka. Új kihívás az online adatbázisok megismerése, szakszerű használata, sőt a használat oktatása. Ez az új tartalom, ez a „más minőség” és mennyiség szétfeszíti a régi kereteket, a régi tervezést.

Az új könyvtár megnyitása körüli időkben megbillent az egyensúly a gyűjtemény nyilvános szolgálati ill. bibliográfiai feltáró és gyűjteményszervező feladatai között, ez utóbbiak rovására.

Az új könyvtár megnyitásakor a Textlibről a Corvina integrált rendszerre való átállás lehetővé tette ugyan egy új OPAC használatát, de ez még 2001 folyamán is nagyon sok hibával és hiányossággal küzdött. Az egy munkahelyes, lokális gépen végzett szakirodalmi feldolgozó munkánk hálózathoz kapcsolódását lehetővé tevő analitikus modul beindulását a 90-es években a Textlibtől, 2000-től a Corvina integrált rendszertől várjuk. A 2002-ben már tesztelt, de további fejlesztésre szoruló modul 2004-ig sajnos nem készült el. Ez a feldolgozó munkában kumulált lemaradásokat okozott a 2000-es években, és rontotta a szaktájékoztató színvonalát is.

Bár a szakirodalmi feldolgozásban bekövetkezett lemaradás részben a modul hiányával, ill. késedelmes bevezetésével valamint az új könyvtár körüli teendők sokaságával magyarázható, van néhány más szempont is, amelyet az utóbbi időben ezeken kívül is figyelembe kell venni. Nagyságrendekkel nőtt a feldolgozandó anyag mennyisége. A számok azt mutatják, hogy lényegében a 90-es évek közepétől a feldolgozott dokumentumok, a rögzített bibliográfiai tételek száma – részleges feldolgozottság esetén is – magasabb, mint régebben. Míg a 90-es évek elején a kész tárgyévek tételszáma a magyar szociológiai adatbázisban 3 000 körül mozgott, s a tervezés során is ezzel számoltunk, most még teljesen fel nem dolgozott tárgyévekben is magasan a 4 000-es tételszám fölé került.

Ez valószínűleg a következőkkel magyarázható. Nőtt a szociológiai tárgyú, módszerű kutatások száma, sőt a nem szűk szakmai diskurzusban is nagyobb helyet kapott a szociológiai megközelítés. (Az általános kulturális folyóiratokban is megnőtt a rögzítendő tételek száma.) Hazai viszonylatban is szélesedett a szociológiai tematika – eddig ezt csak a külföldi irodalomnál tapasztaltuk. Nőtt a megjelent dokumentumok száma – elsősorban a könyvek, tanulmánykötetek mennyisége -, és akkor még nem beszéltünk a 2000-tól felszaporodó, és egyelőre csak a feldolgozás távlati tervében szereplő elektronikus dokumentumokról. Több lett a tudásunk – elsősorban az internet révén – a megjelent dokumentumokról. Célunknak tekintjük, hogy a tudásunkra jutott szociológiai fontosságú dokumentumokat a könyvtárközi kölcsönzés segítségével megszerezzük, és autopsia alapján dolgozzuk fel. (Régebben az informálódás és a hozzájutás is sokkal nehezebb volt, ezért le is mondtunk róla.) A feldolgozásnak egyre inkább természetes részévé kezd válni a másodforrások kontrollja, a könyvtárunkban be nem szerzett dokumentumok regisztrálása (és deziderálása). Az MNB Sajtórepertórium ill. a Könyvek bibliográfiája sajnálatos tematikai elszegényedésével, majd a repertórium megszűnésével a pedagógiai és közgazdasági bibliográfián kívül nem maradt talpon társadalomtudományi adatbázis. Ezért az olvasói igények is inspirálnak a szélesebb körű szemlézésre.

AZ INTERNET TÉRNYERÉSE. SZOCIOWEB.

Az internet megjelenése a gyűjtemény munkájában 1995-re tehető, de hosszú évek informatikai fejlesztésére volt szükség ahhoz, hogy mind szélesebb olvasói kör számára elérhetően épüljön be a szolgáltatások rendszerébe.

A 90-es években még csak barátkoztunk az internettel, a technikai színvonal miatt elérése gyakran akadozott, és kevés volt a hálózatra kapcsolt gép, amin elérhető volt. Használatához pár évig külön tanfolyamokat kellett szervezni. Eleinte csak az egyetlen szociológiai tájékoztató gépen és csak könyvtáros által volt elérhető. Mégis elindult egy olyan folyamat, ami gyökeresen átalakította az információszerzést és -feldogozást, befolyásolta a szerzeményezést és a rendelési technikát, a helyben használt és a távoli elérésű szolgáltatásokat, dinamizálta a munkatempót, és legalább annyi plusz munkát teremtett az információk felbecsülhetetlen tömegének elérésével, mint amennyi plusz munkát levett a vállunkról az egyes információk gyors elérésével.

A 2000. év, a könyvtári rekonstrukcióval együtt járó informatikai fejlesztés e tekintetben is forradalmi változást hozott. Megjelent a könyvtár s benne a Szociológiai gyűjtemény első, kissé még kezdetleges honlapja, melyet folyamatosan fejlesztettünk, bővítettünk. Megkezdtük az interneten elérhető, szociológiai-társadalomtudományi fontosságú magyar és külföldi információk szisztematikus gyűjtését, melynek első kézzelfogható, praktikus eredménye a magyar társadalomtudományi (közéleti és kulturális) folyóiratok honlapra kihelyezett listája volt.

2001 folyamán indult be az internetes folyóirat tartalomjegyzék szolgáltatás a legfontosabb magyar szociológiai vonatkozású lapokból – az akkor késedelmes szociológiai bibliográfiai feltárás ellensúlyozására. Sajnos információtechnológiai biztonsági okok (tűzfal problémák) miatt a honlapunkon összeszedett információs források gyakorlatilag használhatatlanok voltak a helyszínen megjelenő olvasók számára, hiszen a honlap akkor még nem volt elérhető az olvasótermi gépeken. A hasznos szociológiai linkjeinket tartalmazó gyűjtemény, weblapunkkal együtt 2003 második felében lekerült az internetről. A könyvtár honlapja 2004-ben új szerkezetben, új, korszerű keresőfelülettel jelent meg, melynek Szociológiai gyűjteményre vonatkozó tartalmát folyamatosan, az előzőnél sokkal dinamikusabban szerkesztjük.

A tájékoztatásban használt, összegyűjtött internetes információk és linkek – különösen a magyarok – nagy részét tűzfallal védve már az olvasók önállóan is használhatják az olvasótermi gépeken.

A FSZEK új honlapjának kialakításával esett egybe a Szociológiai Információ internetes változatának megjelenése. Már 2001 óta foglalkoztunk magyar szociológiai adatbázisunk internetes publikálásnak gondolatával, melyhez ismét az Arcanum Databases készítette az áttöltési programot. A keresési felület tesztelése, valamint az új, angol és magyar felületre egyaránt érvényes helpék megfogalmazása után a Szociológiai Információ 1970-2003 közötti anyagát áttöltöttük az új keretek közé, s az így létrejött változatot SzocioWeb-nek neveztük el.

Adatbázisunk az új honlap 2004. februári megjelenésével egy időben jelent meg a nyilvánosság számára, s ez a távoli elérés nagy áttörést jelentett a használatban. (A portál-

statisztikák azóta is egyre növekvő, több ezres távoli elérésű használatot regisztrálnak. Természetesen a SzocioWeb a könyvtáron belül az összes olvasótermi gépen is elérhető.) Az adatbázis 110 000 tételt tartalmazott ekkor, s évi 4 000 tételes bővüléssel lehet számolni. (Az internetes adatbázis, akárcsak a CD-ROM-ok, nem tartalmazza a Szociológiai Információ című adatbázis teljes anyagát, csak a több korrektúrára átesett törzsanyagot.)

A Szocioweb előnye a megsokszorozódott publicitáson kívül az alapadatbázishoz ill. annak CD-ROM-os változatához képest a könnyebb kezelhetőségben van. A hiperhivatkozások (hiperlinkek) megkönnyítik az adatbázisban való böngészést, hozzásegítenek a hatékonyabb kereséshez. A tezaurusban való tájékozódás segítségével növelhető a keresések relevanciája, hiszen a szöbokok egyes tagjaira kattintva azonnal megkapjuk a hozzájuk tartozó tételeket. Sajnos az adatbázis hátránya – a bibliográfiai feldolgozás fentebb már indokolt lemaradásai miatt –, hogy nem elég naprakész. Mégis elmondható, hogy a társadalomtudományok területén a bibliográfiai adatbázisok piacán jelenleg ez az egyetlen átfogó jellegű adatbázis.

A DIGITALIZÁLÁS MEGINDULÁSA

Az új évezredben az elektronikus információs korszak tipikus jelensége az internet térnyerése mellett a digitalizált, elektronikus dokumentumok használatának és készítésének terjedése. A FSZEK digitalizálási tervével összhangban a Szociológiai gyűjtemény 2002-ben készítette el digitalizálási tervét, mely egyrészt a szociológiatörténeti művek állományvédelmi, archiválási célú digitalizálását, másrészt a leggyakrabban használt, nagy publicitású, s ezért veszélyeztetett könyvtári dokumentumállomány digitalizálását tűzte ki célul.

2004 második felétől internetes szolgáltatás keretében működik, az IHM „24. óra. Kulturális örökségünk védelmében” nyertes pályázatának eredményeként a munkatársunk, dr. Reisz László magánkezdeményezésén alapuló Magyar Társadalomtudományi Digitális Archívum. Munkatársunk állította össze könyvtárunk állománya és szociológiatörténeti bibliográfiai alapján – a művek fizikai veszélyeztetettségét, tudományos színvonalát, a használat gyakoriságát, az egyetemi oktatás igényeit valamint a szerzői jogi rendelkezéseket figyelembe véve – azt a 44 műből álló listát, mely reprezentatív válogatást nyújt a szociológiatörténet magyar klasszikusainak műveiből. (A listán szereplő művek terjedelme összesen 7 834 oldal, kb. 350 szerzői ív.) (A kezelőszoftver itt is az Arcanum Databases munkája, és az ő honlapjukon keresztül is elérhető az archívum. Az archívum anyaga egyszerre jelent meg online és CD-ROM-on.) (13.)

A KÖZELJÖVŐ TERVEI (2004-2007)

2003 és 2004 folyamán megkezdődött egyes stratégiai célok tisztázása. Hozzáfogtunk a régi gyűjtőkori elvek újragondolásához az új körülmények között, megszületett a Szociológiai gyűjtemény gyűjtőkori szabályzat tervezete. Az új információtechnológiai kihívásokra válaszul elkészült a FSZEK 2003-2007 közötti időszakra vonatkozó digitalizálási

stratégiája, melyet megelőzött a Szociológiai gyűjtemény digitalizálási tervének átgondolása. Megkezdődött a központi könyvtár stratégiai tervének kidolgozása is, (először a 2004-2006-os időszakra vonatkozóan), benne a Szociológiai gyűjtemény stratégiai célkitűzéseinek megfogalmazásával. (14.)

A SZOCIOLÓGIAI GYŰJTEMÉNY LEGFONTOSABB GYŰJTŐKÖRI ELVEI

A Központi Könyvtár szociológiai gyűjteménye a nemzetközi trendek figyelembevételével a hazai szociológiai kutatás, oktatás és továbbképzés szükségleteinek kielégítésén kívül kiemelten kezeli az állampolgárok különböző szintű érdeklődését a társadalmi jelenségek, problémák megismerésére és megoldására.

A szociológia jellegzetességeiből következően – elméletében és módszereiben inter-, transz- és multidiszciplináris jellegű tudomány, melyet nem annyira a tárgya, mint a szemléletmódja különböztet meg a többi társadalomtudománytól – rendkívül sok ponton érintkezik a többi tudománnyal, elsősorban a társadalom- és a humán tudományokkal. Ezért könyvtári gyűjtési szempontjait figyelembe kell venni a vele határos tudományok gyűjtési elveinél is. A szociológiai témák gyűjtését hagyományainkhoz híven továbbra is kiterjesztjük a vele szorosan összefüggő szociálpolitikára. A témák további kiterjesztésében a tudomány mindenkori fejlődését kell figyelembe venni. A szociológia empirikus jellegén kívül jelentős részben szövegeken alapuló tudomány. Ezért a gyűjtésben különös jelentőséget kell tulajdonítani az eredeti nyelvnek, egyes művek bizonyos kiadásainak.

A magyar szakirodalom gyűjtésében a könyvtár teljességre törekszik. Kiemelten kezeli a hungarika szociológiai irodalmat. A gyűjtésből nem zár ki egyetlen dokumentumtípust sem, jöllehet egyes dokumentumtípusok szisztematikus és teljességre törekvő gyűjtését jelenleg nem vállalhatja fel. Fokozatosan meg kell teremteni az elektronikus dokumentumok minél teljesebb gyűjtésének és regisztrálásának feltételeit a magyar szociológia területén.

A külföldi szakirodalom esetében a szociológia klasszikusainak és a legkiemelkedőbb szociológusok munkásságának minél teljesebb gyűjtésére, a kortárs szociológia legfontosabb tudományos eredményeinek reprezentativitására törekszünk. Különös gondot fordítunk a külföldi szakirodalmi tájékoztató források beszerzésére nyomtatott és elektronikus formában egyaránt. Hagyományainkhoz híven kiemelten gyűjtjük azokat a külföldi szociológiai műveket, amelyek valamely magyarországi szociológiai kutatás, vagy aktuális, nagyjelentőségű társadalmi probléma megismeréséhez járulhatnak hozzá.

A SZOCIOLÓGIAI GYŰJTEMÉNY DIGITALIZÁLÁSI TERVE

A Szociológiai gyűjtemény digitalizálási tervében az alábbiakat tekintettük a legfontosabb teendőkné.

Folytatni kell a digitalizált magyar bibliográfiai adatbázis folyamatos feltöltését és közreadását az Interneten. A hagyományos bibliográfiai adatok mellett a jogilag tisztá-

zott esetekben törekedni kell az adatbázis fulltextes bővítésére, elektronikus formában elérhető dokumentumokkal ill. url-címekkel való kibővítésére.

A bibliográfiai adatbázist ki kell terjeszteni a magyar szociológiatörténeti bibliográfiai sorozatok már meglévő retrospektív anyagának feltöltésével, ill. a hiányzó évek pótlólagos feldolgozásával. (L. Magyar szociológiatörténeti bibliográfia 1-5. köt., Tematikus bibliográfiák és az 1948-1971 közötti, eddig feldolgozatlan anyag.)

A kulturális örökség védelme és a könyvtár állományvédelme céljából folytatni kell a magyar szociológiatörténeti művek digitalizálását, a Magyar Társadalomtudományi Digitális Archívum építését.

Törekedni kell az oktatási céllal kiadott, gyakran használt szociológiai művek teljes szövegű, jogtiszta digitalizálására és a szerzői jogok betartásával a lehető legszélesebb körben való publikálására. (Olvasótermi tájékoztatás ill. internetes közlés.)

Feladatunknak tekintjük a magyar szociológiai folyóiratok teljes szövegének ill. jelentősebb tanulmányainak kurrens és retrospektív digitalizálását, a digitalizált szövegek beillesztését a bibliográfiai adatbázisba.

A központi könyvtár digitalizálási terve alapján csatlakozunk a Nemzeti Digitális Archívumhoz.

A SZOCIOLÓGIAI GYŰJTEMÉNY STRATÉGIAI TERVÉNEK SARKALTOS PONTJAI

A Szociológiai gyűjtemény feladata, társadalmi környezete

A Központi könyvtár országos szakkönyvtárként a magyar és külföldi szociológia – bármely hordozón rögzített – szakirodalmi információit gyűjti, feldolgozza és szolgáltatja a szociológia tudományos eredményei és a társadalmi kérdések iránt érdeklődő legszélesebb olvasóközönség számára – az elérhető legkorszerűbb könyvtári és információs technológia segítségével. A Szociológiai gyűjtemény a szakkönyvtári szerepkörből adódó egyes feladatok közvetlen végrehajtásán kívül azok koordinálását és szakmai irányítását végzi.

A szociológiai gyűjtőkör és szolgáltatási rendszer kialakításában a könyvtár figyelembe veszi tágabb könyvtári környezetét. Munkamegosztást alakít ki a szociológiát és háttérterületeit gyűjtő és a szociológiai információ-ellátásban részt vevő más tudományos, egyetemi és szakkönyvtárakkal. Az országos információs rendszerhez egyedülálló szakbibliográfiai szolgáltatása – a magyar és magyar vonatkozású külföldi szociológiai irodalom feltárása – révén csatlakozik.

Az utóbbi években ugrásszerűen megnőtt a szociológiai stúdiumokat folytatók száma. Országos feladatkörünk miatt indokoltnak tartjuk, hogy a könyvtáron belül kialakítandó arányokhoz képest a szociológia területén nagyobb mértékben elégítsük ki a felsőoktatási igényeket, mint más szakterületeken. Az informatikai fejlesztés lehetővé tette, hogy az eddigieknél nagyobb mértékben elégítsük ki a szociológusok – tudományos kutatók és oktatók – szakirodalmi igényeit is.

Kulcsfontosságú területek

A Szociológiai gyűjtemény feladatrendszerében a prioritási rend kialakítása során alapfeladatnak tekintjük a magyar és külföldi dokumentumok gyűjtését és analitikus bibliográfiai és tartalmi feltárását, az online elérhető szakterületi információk gyűjtését, az alapvető szociológiai adatbázisok elérését és mindezek szolgáltatását. (A gyűjteményszervezésről és a digitalizálásról készített terveket 1. fentebb.)

Szakirodalmi adatbázisok építése és internetes szolgáltatása

A magyar szociológiai irodalom feldolgozását tekintve az 1970-2005 tárgy évű retrospektív anyag feldolgozását a TEXTAR adatbázis-kezelővel működő lokális gépen fejezzük be. Az anyagok kompatibilitása miatt nem mondunk le a szociológiatörténeti bibliográfia TEXTAR-ban történő rögzítéséről. A régóta felfüggesztett Magyar szociológiatörténeti bibliográfia projekt folytatása (1930-45,1948-69.), illetve a nyomtatásban már megjelent történeti szociológiai kötetek (1900-1929, 1945-1948) rögzítése a retrospektív adatbázisban pályázati pénz függvényében. 2006-os impresszummal megkezdjük a kurrens anyag feldolgozását a Corvina analitikus moduljával. Ennek feltétele a Corvina-modul megfelelő működése a fejlesztések végrehajtása után. Kész megjelenítési formátumok, a szociológiai szakszavakkal feltöltött KOZTAURUSZ betöltése a Corvinába. A magyar adatbázis kiegészítése fulltextes anyagokkal. A TEXTAR-os és a Corvinában rögzített adatbázis egységes webes megjelenítése, rendszeres frissítése. (SzocioWeb.)

A külföldi szociológiai könyvek szakmai szempontú feltárását a Corvina rendszerben kezdjük újra. (Szociológiai tárgyszavazás, válogatott analitika)

Internetes és digitalizált információk gyűjtése, feldolgozása, szolgáltatása

Folytatjuk az Interneten elérhető, szociológiai-társadalomtudományi fontosságú, magyar és külföldi információk, linkek és digitalizált dokumentumok gyűjtését. A linkek és digitális dokumentumok rögzítése és a visszakereshetőség biztosítása a szakirodalmi adatbázisban, a portálon és/vagy a könyvtár születőben lévő digitális archívumában. Létrehozuk az elektronikus szociológiai könyvtár (szociológiai e-könyvtár) alapjait. Továbbépítjük a digitális szociológiai archívumot (MTDA). Gondozzuk, és szociológiai portállá fejlesztjük a Szociológiai gyűjtemény honlapját.

Az olvasótermi számítógépes információs szolgáltatások választékát az elérhető online szakmai adatbázisok és e-dokumentumok körének bővítésével (online folyóiratok, e-book-ok, archív anyagok) folyamatosan szélesítjük. A FSZEK portálon keresztül fokozatosan a lehető legtöbb szakmai webhely elérését biztosítjuk. Az internetes szakirodalmi információs szolgáltatás kiindulópontja a szociológiai portál lesz, amely egyszerre teszi lehetővé az olvasók olvasótermi és otthoni tájékozódását.

Jegyzetek

- 1 Reisz László: 100 éves a szociológia országos szakkönyvtára. Szabó Ervin szociológiai műagbibliográfiájától a világhálón megjelenő szociológiai adatbázisokig = Könyvt. Figy. 2005. 1. p. 31-37
- 2 Remete László: A szociológiai kutatás könyvtári és információellátásáról = Szociológia 1982. 4. p. 597-609.
- 3 Szántó Miklós: A magyar szociológia újjászervezése a hatvanas években. Bp., Akad. K. 1998.
- 4 131/1968./MK.11./MM. sz. utasítás, 1976-os törv. és végrehajtási utasítása, 1997. évi CXL. törvény
- 5 Karbach Erika: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hungarika szociológiai bibliográfiája és adatbázisa 1972-1992. In: Magyar Könyvtárosok III. Szakmai találkozója. Budapest 1992. augusztus 16-18. Válogatás a találkozói előadásáiból. [Szerk.]: Berke Barnabásné – Németh Mária . Bp., OSZK Ny., 1996. p. 141-160.
- 6 A bibliográfiát Murányi Péter elemzi ebben az évkönyvben.
- 7 Remete László: A szociológiai dokumentumbázis és információszolgáltatás helyzetéről és fejlesztési programjáról. In: FSZEK Évkv. 1977-1978. Bp., FSZEK, 1981. p. 81-95.
- 8 Karbach Erika: A számítógépes szociológiai témafigyelő szolgáltatás 10 éve (1984-1993) In: FSZEK évkv. 1991-1993. Bp., FSZEK, 1994. p. 50-65.
- 9 Olvasóforgalmi statisztika 1989-1999*
- 10 Bíró Józsefné-Pozsár István: A FSZEK szociológiai állományának használatáról és használóiról = Könyvt. Figy 1997. 3. p. 439-449.
- 11 Némedi Dénes-Róbert Péter: A szociológia diszciplináris helyzete Magyarországon = Szociológia 1995. 4. p. 57-72.
- 12 Gócza Julianna – Karbach Erika – Sándor Tibor: Szakgyűjteményi feladatok a FSZEK Központi könyvtárában: hagyomány és változás a Zenei, a Szociológiai és a Budapest gyűjteményben = Tud. Műsz. Táj. 49. 2002.10-11. p. 426-433.
- 13 Bővebben erről 1. Reisz László dr. tanulmányát ebben az évkönyvben
- 14 A stratégiai tervezetek kéziratban, a FSZEK központi könyvtárában irattárban található.

Olvasóforgalmi statisztika 1989-1999

Év	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999 /Rekonstrukció 1. szakasz/
Olvasó	1443	1617	2219	2470	3070	3917	6575'	7787	6917	6959	5689
Könyv	5110	5785	6147	6207	7672	9176	11884	13312	11544	11698	9842
Számítógépes tájékoztató	-	-	-	-	-	-	550	1000	1352	1244 /térítés, időlimit/	1033

Erika Karbach

**THE THIRTY-YEAR-OLD SOCIOLOGICAL COLLECTION
OF THE METROPOLITAN ERVIN SZABÓ LIBRARY
/1973-2003/**

BRIEF HISTORIC OUTLINE AND PLANS FOR THE FUTURE

The Sociological Collection of the Metropolitan Ervin Szabó Library celebrated the 30th anniversary of its foundation in 2003. This study gives a brief outline of its history and main activities.

The history of the library has been interweaving with that of the Hungarian sociology since the very beginnings. It was Ervin Szabó, the first director of the library and the pioneer of the Hungarian sociology who formed the characteristic sociological feature of the collection. In the 70s the transformation of the library system took place together with the reinstitutionalization of the Hungarian sociology as a result of which the Library Act of 1976 designated the Central Library to be the national resource library of sociology. This activity circle remained unchanged in the Act of 1997 about the library supply. On 1st July 1973 the Sociological documentary department came into being in the Central Library which is known as the Sociological Collection now. The years of the 70s passed off with setting up sociological bibliographies. It was the time when the large-scaled bibliographical series on the resources of the Hungarian sociology (Magyar szociológiai irodalom bibliográfiája) started and in 1972 the Sociological Information (Szociológiai Információ) was published for the first time – its latest printed version appeared in 1989. In the 80s, by the widespread of IT the bibliography was processed into a database, and later, between 1998 and 2001 as a result of further development it was issued on CD-ROM as well, which has been updated regularly since then. The latest CD-ROM issued as a token of honors for the Millennium contains 100 000 data representing the results of the last 30 years of the Hungarian sociology. The website of the library was renewed in 2004 and under the name of SzocioWeb the continually updated version of the sociological database can be accessed which is the only comprehensive one in the fields of social sciences.

It was the very end of the 20th century when the reconstruction of the Central Library building and its IT development took place. As a result of this work a reading-room with 8 000 volumes and another one with 200 different kinds of Hungarian and foreign periodicals welcome the readers who show an interest in sociology and whose number has multiplied in the renewed library since then. The most important Hungarian and foreign databases have gradually become accessible on the internet (CSA – Sociological Abstracts, IBBS, Web of Science, SSCI, EBSCO). We started digitizing in 2003 to protect both the sociological collection and the sociological heritage. Since that time we have been working for the Hungarian Digital Archives of Social Sciences which is a part of the National Digital Archives. In accordance with the future plans of the Central Library we have already started to define our strategic plans and aims for the years of 2003-2007 including the new rulebook of the collecting work and the new digital scheme.